

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:1

ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ОСОБИ ТА ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ THE LEGAL SPACE OF THE PERSON AND THE LEGAL MENTALITY

Кравчук В.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного університету

Стаття присвячена виявленню та дослідженню впливу правового менталітету на правовий простір особи, оскільки в контексті вивчення просторових граней екзистенції людини надзвичайної актуальності набуває визначення факторів, які мають істотний вплив на формування правового простору особи. Встановлено, що, розглядаючи простір з діяльнійшої точки зору, як специфічну раціональність, яка втілюється в регулярно повторюваних практиках повсякденного життя, можна стверджувати, що правовий менталітет особи охоплює ті орієнтири, у відповідності до яких особа діє, а отже, правовий менталітет великою мірою детермінує правовий простір.

Ключові слова: правовий простір, правовий простір особи, менталітет, правовий менталітет.

Статья посвящена выявлению и исследованию влияния правового менталитета на правовое пространство личности, поскольку в контексте изучения пространственных граней экзистенции человека чрезвычайно актуальность приобретает определение факторов, которые оказывают существенное влияние на формирование правового пространства человека. Установлено, что, рассматривая пространство с деятельностной точки зрения, как специфическую рациональность, которая воплощается в регулярно повторяющихся практиках повседневной жизни, можно утверждать, что правовой менталитет личности охватывает те ориентиры, в соответствии с которыми личность и действует, а следовательно, правовой менталитет во многом детерминирует правовое пространство.

Ключевые слова: правовое пространство, правовое пространство личности, менталитет, правовой менталитет.

The article is devoted to finding and researching the impact of the legal mentality to legal space of the person, because in the context of the studying of spatial facet of human existence, extremely relevant is to identify the factors, which have a significant influence on the formation of the legal space of the person. It is established that considering the space of activity-perspective, as a specific rationality, which is embodied in regularly practiced of every day life, it can be argued that the legal mentality of the person encompasses the guidelines, according to which a person acts and the legal mentality to a large extent determines the legal space.

Key words: legal space, legal space of the person, mentality, legal mentality.

Постановка проблеми. Сьогодні гуманітарні науки, в тому числі юриспруденція, напрацювавши власний методологічний потенціал та понятійно-категоріальний апарат, знову звертаються до філософського осмислення й аналізу своїх здобутків. Спостерігаємо значне підвищення інтересу до філософії права як із боку філософів, так і з боку юристів. Досить помітною і виправданою є тенденція перетворення філософії права на найважливішу складову юриспруденції, яка, за переконанням Ю.М. Оборотова, «пом'якшує» раціоналізм юридичних наук [1, с. 41]. І справді, будучи відокремленою від філософії права, теорія держави і права не може виробити повноцінного знання про предмет, а застосування філософської методології відкриває нові перспективи для пізнання феномена права та інших правових явищ в їх змістовній повноті. Філософський аналіз надзвичайної важливості набуває тоді, коли виникає необхідність осмислення проблем буття особи у світі.

Повне і всебічне осягнення права стимулює виникнення багатьох сучасних концепцій, що переосмислюють, «переглядають» підходи до праворозуміння через призму філософії права. Однією з таких концепцій, що потребує дослідження і ґрунтовного обґрунтування, є концепція правового простору. Людина є носієм різних уявлень про світ, які визначають її соціальні ролі (включаючи юридичні), спосіб мислення і діяльності, в тому числі і в правовому просторі, який є, в найбільш простому розумінні, своєрідною сферою відносин, що відкрита для легального державного втручання, спеціально сконструйованим віртуальним правовим середовищем. Просторові зв'язки права і людини, співвідношення їх місць у структурі соціального простору, сутність правового простору та інші

питання набувають актуальності в проблемному полі цільного загальнотеоретичного знання про право.

Стан опрацювання. Теоретичним підґрунтям у досягненні нашої мети є думки та ідеї, висловлені в працях: щодо правового простору – Л.М. Ганцевої, В.П. Малахова, Ю.М. Оборотова, В.М. Пристенського, В.В. Суханова, Р.Н. Хамітова та ін.; стосовно правового менталітету – Г.Я. Савчина, Ю.М. Дмитрієнка, В.В. Завальнюка, Н.Ю. Коваленко, І.М. Коваль, Ю.М. Оборотова, С.С. Павлова тощо.

Мета статті – виявлення та дослідження впливу правового менталітету на правовий простір особи.

Виклад основного матеріалу. Правовий простір кожної особи відіграє значну роль у перетворенні потенціалу й ідей, діяльностей імпульсів та вольових проявів людини в правову реальність, тому філософсько-правова, теоретична розробка поняття «правовий простір» є актуальним напрямком наукових досліджень. Впровадження до поняття потребує порівняльного аналізу та співставлення його з іншими концептами.

Так, у контексті вивчення просторових граней екзистенції людини важливим є визначення факторів, які мають істотний вплив на формування правового простору особи. Зокрема, метою нашої публікації є спроба виявити вплив правового менталітету на правовий простір особи.

Категорія «правовий менталітет» достатньо широко розкрита в науковій літературі. Зокрема, правовий менталітет у широкому розумінні мислиться як різновид менталітету в цілому, який, як базове поняття, трактується як певна інтегральна характеристика людини, котра живе в конкретній культурі, від чого залежить своєрідність бачен-

ня нею навколишнього світу та пояснюється специфіка реагування на нього [2, с. 20].

І.М. Коваль пропонує наступну дефініцію: «Правовий менталітет – це вираження глибинних особливостей формування колективного несвідомого; це історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямків розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі в процесі правозастосування» [3, с. 161]. Однак таке визначення, з нашої точки зору, занадто обмежене і не відображає повною мірою діяльнісного аспекту існування людини. Адже менталітет – це не стільки спосіб мислення і оціночно-орієнтаційне поняття, скільки ставлення до права, яке ця особа виявляє діяльнісно. Крім того, певна обмеженість полягає і у визначенні сфер (законодавчої, правозастосовної), ставлення до яких у цілому презюмується як правовий менталітет.

Більш вдало, аналізуючи ідеї Ф. Грауса, формулює визначення правового менталітету Ю.М. Дмитрієнко: «Це загальна ідейно-світоглядна модель традиційного регулятивного існування, функціонування, становлення та розвитку довготривалих норм будь-якої правосвідомості як типової національної, що створює усталену звичаєву правову поведінку і правові погляди індивідів як правових особистостей у межах традиційних груп суб'єктів правової свідомості та культури» [4].

Л.М. Бойко вказує, що правовий менталітет – це феномен, закладений у глибинному рівні правосвідомості у вигляді стійких правових уявлень, архетипів, звичок, реакцій певної етнокультурної спільноти, які в цілому й визначають усталений образ правової реальності [5, с. 53].

За Ю.М. Оборотовим, правовий менталітет є глибинним рівнем правосвідомості народу та окремої особистості, що включає свідоме та неусвідомлене сприйняття права [6, с. 98]. В.В. Завальнюк доречно підкреслює в розумінні правового менталітету те, що це відносно стійкі уявлення про правову дійсність та стереотипи правової поведінки, властиві соціальним спільнотам різного рівня й походження [2, с. 21]. Такі тлумачення правового менталітету вважаємо більш раціональними.

З точки зору визначення понятійно-категоріального апарату також важливого значення набуває питання співвідношення понять «правовий менталітет» та «правова ментальність». У культурологічній літературі, а також і в більшості досліджень юридичного спрямування ці терміни використовуються як синоніми, взаємозамінні і тотожні за значенням поняття [4; 7]. Так, С.С. Павлов вказує, що в сучасній науковій термінології слова «менталітет», «ментальність» вживають для характеристики певних особливостей тих чи інших суспільних груп чи узагальненого образу [7, с. 35–36]. У той же час у деяких наукових джерелах стверджується, що правовий менталітет охоплює стереотипи правової свідомості, що властиві виключно великій соціальній групі, а термін «ментальність» є більш прийнятним щодо індивіда (В.В. Завальнюк, А.О. Рубан) [2, с. 21]. Можливо, в цьому є певна логіка, але, зважаючи на те, що ці слова первинно походять із латини (*mens, mentis* – пов'язаний із духом, духовністю та *mental* – розум, думка, інтелект), а в пізніші часи у французькій мові *mentalite* стало буквально означати «спрямування думок, скерованість розуму» тощо, в контексті нашого дослідження можна не розвивати цю дискусію, а вважати дані терміни рівнозначними.

Отже, більш традиційним є використання терміну «правовий менталітет», причому можна розрізнити правовий менталітет соціальної спільноти і правовий менталітет конкретної особи, який ми розуміємо як систему її життєвих координат, установок, уявлень і поглядів на правову реальність, що виявляється в її правовій позиції та поведінці.

Саме таке тлумачення правового менталітету особи дозволяє прослідкувати певну спільність і взаємопов'язаність понять «правовий менталітет» і «правовий простір».

Правовий простір людини доцільно розглядати як одну з багатьох форм її буття, що є чутливою до її поведінки та яка визначається сукупністю її прав і обов'язків, інтересів, потреб та домагань, а також свободою та волею в їх здійсненні та задоволенні. Правовий простір постає для людей не просто як деяка умовність, а як необхідність і неминучість життєвого простору [8, с. 29]. У своєму правовому житті, на відміну від життя в інших суспільних формах, особа постає як ініціативний, активний, діяльний суб'єкт, який самовизначається у правовій реальності, так чи інакше ідентифікує себе у правових відносинах із суспільством, з іншими людьми.

Якщо соціальний простір розуміти як частину природного простору, як середовище проживання людей, поле їх соціальної діяльності, характеристику соціальної структури суспільства з точки зору «розташування» соціальних груп, верств і об'єктів, «просторових» умов і можливостей їх розвитку, то правовий простір можна трактувати як сукупність чинних правових норм, як поле, де здійснюються, реалізуються ці правові норми, як нормативне середовище, в якому діє право.

В.П. Малахов цілком обґрунтовано вказує, що «правовий простір доцільно розглядати як сукупність стійкої форми правового життя як окремої людини, так і суспільства в цілому» [9, с. 151], як своєрідну соціальну структуру, яка охоплює простір смислів, зв'язаність конкретних правових вимог, залежностей, відносин та діянь різних правових суб'єктів.

Із цього приводу В. Пристенський вказує, що правовий простір як простір домагань окремої автономної особистості, простір правового суб'єкта постає як щось передуюче, зумовлююче реальний (емпіричний) правовий простір, як певний «внутрішній» правовий простір, «правовий мікрокосмос». У даному сенсі співвідношення «автономна особистість – правовий простір» можна уявити як відношення «згорнутість – розгорнення». Ідеальний правовий простір – це правовий простір у згорнутому, інкорпорованому стані, тобто в самій людині. Правовий простір як реальна структура виникає між безліччю автономних особистостей як простір відносин і дій різних правових суб'єктів, а в кінцевому рахунку – як структура права в його самостійному, відчуженому від кожного окремого суб'єкта бутті. Реальна структура правового простору – це правовий простір у його зовнішньому, розгорнутому, об'єктивованому стані, тобто поза людиною. На думку дослідника, реальний правовий простір являє собою правове суспільство – таку соціальну реальність, в якій здійснилися і закріпилися у всіх основних видах соціальних відносин (економічних, політичних, моральних, релігійних, естетичних і т.п.), у всіх основних соціальних інститутах, у першу чергу, домагання на свободу кожної з автономних особистостей [10, с. 67–68].

Таким чином, правовий простір проявляється у взаємодії людей, діяльності суб'єкта, його правовій поведінці, але обумовлюється він потребами, бажаннями, здібностями, якостями особи. Вимоги, бажання, уподобання, забаганки та потяги має кожна істота, втім лише людина спроможна визначати і встановлювати їх як власні, що залежить тільки від її волі. Через прийняття рішення воля визначає певного індивіда. Завдяки власному рішення людина визначає свою правову реальність, своє правове життя. Здійснення людиною своєї свободи в соціальних відносинах і означає конституювання порядку, за якого існує сукупність умов, що реально забезпечують свободу кожного в суспільстві. У повній мірі реалізувати свою свободу можна тільки встановивши якісь правила цієї реалізації, інакше свобода перетворюється на свавілля і анархію. Ці правила і є правом, яке полягає в тому, що, реалізуючи свою свободу, індивід неодмінно повинен припустити існування свободи всього іншого. Особа повинна діяти так, щоб її свобода межувала зі свободою всіх інших лю-

дей, тобто повинна встановити право як об'єктивну міру своєї свободи. Виходячи із цього, право – сукупність умов, за яких сваволя одного сумісна зі сваволею іншого з точки зору загального закону свободи. Право – це така форма реалізації свободи, за якої свобода кожного має бути обмежена свободою іншого, наскільки це можливо за загальним правилом.

Таким чином, життєдіяльність людей потребує певної координації. Саме існування суспільства, в тому числі громадянського суспільства, нерозривно пов'язане із затвердженням певних раціональних норм, а його функціонування – із штучним культивуванням різних інститутів і механізмів, до числа яких обов'язково входить «позитивне» право. У правовому, громадянському суспільстві право в повній мірі проявляє себе як форма буття свободи: саме в цьому аспекті воно узгоджує різні види соціальних відносин і надає цьому розмаїттю системної єдності.

Отож, право виникає виключно в аспекті прагнення особистості реалізувати свою свободу, як свого роду експлікація (розгортання) особистого начала, і виступає як форма реалізації (вираження) свободи, форма буття свободи (форма свободи) індивіда в суспільстві [10, с. 62–63].

Безсумнівно, глибинною основою для відображення і правових засад суспільства, і прав самої людини, стрижнем правового простору особи служить певний обсяг її свободи, її як реальних, так і потенційних домагань. Тоді в цілому правовий простір постає як певне поле значимості, зрозумілості, очевидності, визначеності і конкретності якому надає певна сила, яка акумулює всі ці домагання і перетворює їх у подальшому в певні діяння.

Людина виступає як права істота, що вибудовує правовий простір, наповнюючи його правовим змістом, який включає в себе весь правовий потенціал людини, весь набір інститутів, що втілюють свободу індивіда (демократію, парламентаризм, конституційний лад, інститут прав людини, громадянське суспільство, права держава і т. п.). У рамках цього соціального простору людина повністю реалізує свою потенційну правову сутність, у повній мірі виступає як права істота. Якщо ж людина не актуалізує свою потенційну правову сутність, значить,

вона не виступає в соціальній дійсності як права істота, не перетворює соціальний простір у правовий, не наповнює його правовим змістом.

Формування основного обсягу домагань особи, що в подальшому детермінує її правову активність, відбувається поряд з іншими факторами і під впливом правового менталітету, який «...включає в себе і правосвідомість, і правове мислення, і правові цінності, і правові традиції, ціннісні правові орієнтації та, зрештою, активну правову поведінку» [11, с. 22]. Однак слід зауважити, що правовий менталітет охоплює тільки ті ідеї, уявлення, думки, позиції, що сприймаються як внутрішні, виношені і вистраждані цінності, а зовнішні, привнесені, «чужі» ідеї цінностями не являються.

Правовий простір може охоплювати як позитивні, так і негативні прояви, тому є значна різниця між нормативно-закріпленим правовим простором і реально існуючим. Як підкреслює Ю. Оборотов, «...конфлікти, порушення, протистояння і конкуренція в правовій сфері визначають особливості відхилень від нормативно встановлених меж правового простору» [12, с. 25].

Правовий простір, таким чином, є сферою, що синтезує суб'єктивну і об'єктивну площину буття людини як правової істоти, є насиченою суб'єктивністю правовою реальністю, правовим життям як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Висновки. Отож, якщо розглядати простір із діяльнісної точки зору, як доволі прагматичну схему, коли мова йде, насамперед, про «специфічну раціональність, що втілюється в регулярно повторюваних практиках посвяченого життя» [13, с. 108], то правовий менталітет особи як «певний рівень індивідуальної та суспільної свідомості, а також пов'язаний із нею спектр життєвих позицій, культури і моделей поведінки» [14, с. 3] охоплює ті орієнтири, у відповідності до яких особа і діє.

Таким чином, правовий менталітет великою мірою детермінує правовий простір – сферу самосвідомості, самовираження особистості, що є тією соціальною реальністю, в якій знаходять свій вияв правові домагання, здібності індивіда, його інтенція до свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю.М. Оборотов // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 41–43.
2. Завальнюк В.В. Правовий менталітет як підґрунтя антропологізації права / В.В. Завальнюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 14. – С. 19–25.
3. Коваль І.М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету / І.М. Коваль // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2015. – № 825. Серія «Юридичні науки». – С. 155–161.
4. Дмитрієнко Ю.М. Поняття «права ментальності»: ментальні права первинних та ідеологічні права вторинних суб'єктів правової свідомості та культури / Ю.М. Дмитрієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=46431>.
5. Бойко Л.М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «права культура – права свідомість – правовий менталітет» / Л.М. Бойко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 4. – С. 52–54.
6. Оборотов Ю.М. Традиції й оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) / Ю.М. Оборотов. – О. : Юридична література, 2002. – 280 с.
7. Павлов С.С. Правовий менталітет та права традиція / С.С. Павлов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 29. – Одеса : Юридична література, 2006. – С. 35–37.
8. Кравчук В.М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація / В.М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. – Випуск 74. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 26–31.
9. Малахов В.П. Концепція філософії права: науч. издание / В.П. Малахов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 751 с.
10. Пристенский В.Н. Топология права как аспект философии человека / В.Н. Пристенский // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – № 87. – С. 60–70.
11. Коваленко Н.Ю. Співвідношення правової свідомості та правового менталітету / Н.Ю. Коваленко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 21–23.
12. Оборотов Ю.Н. Динаміка правового простору / Ю.Н. Оборотов // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 23–26.
13. Бедаш Ю. Пространство как проблема постметафизической философии / Ю. Бедаш // Топос. Философско-культурологический журнал. – 2009. – № 1(21). – С. 94–113.
14. Савчин Г.Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід / Г.Я. Савчин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 1–7.